

Editura SAECULUM I.O.

ISBN 978-973-642-439-7

© Toate drepturile sunt rezervate Editurii SAECULUM I.O.

CICERO

ARTA ORATORIEI

**Ediție bilingvă.
Text latin și traducere,
însoțite de studiu introductiv, note și indice de
TRAIAN DIACONESCU**

Editura SAECULUM I.O.

București – 2020

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CICERO, MARCUS TULLIUS

Arta oratoriei / Cicero ; text latin și traducere,
însoțite de studiu introductiv, note și indice de Traian
Diaconescu. - Ed. bilingvă. - București : Saeculum I.O.,
2020

ISBN 978-973-642-439-7

I, Diaconescu, Traian (ed., șt.)

1

CICERO. RHETORICA REDIVIVA

Cicero este o personalitate prodigioasă a culturii europene. Prin viața și opera sa, reprezintă, fără îndoială, un simbol al spiritului roman creator și proteic. Încă din antichitate, Seneca **pater** a formulat pregnant dimensiunile acestui geniu: „singurul spirit de proporțiile imperiului“ (v. **Controversiae**, praefatio II), pe care romanii l-au dăruit lumii.

Opera¹ lui Cicero este creația unui *homo universalis* și cuprinde *discursuri*, *tratate* și *epistole*. Aceste lucrări atestă virtuțile unui *homo loquens*, *homo meditans* și *homo confidens*. Prin opera sa, impresionantă prin varietate și adâncime, Cicero a deschis porțile culturii romane spre Atena, proces început din vremea Scipionilor,

1. Pentru cercetarea operei lui Cicero invităm cititorii să consulte, în spațiul culturii românești, lucrările: N. I. Barbu, **Cicero. Omul și opera**, în vol. **Istoria literaturii latine de la origini până la destrămarea Republicii**, vol. I, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1972, p. 395–493; idem, **Aspecte din viața romană în scrisorile lui Cicero**, București, Editura Academiei, 1959; idem, **Cicero, philosophe et l'homme d'action**, în „Studii Clasice“, VI, București, 1964, p.; P. Ceașescu, **Cicero și problema puterii personale**, în AUB „Limbi clasice“ XVIII, 1969, 2; F. Edelstein, **Cicero despre genul oratoric în Brutus**, în „SUC Philologia“, IV, 1961, 2; Eugen Cizek, **Istoria literaturii latine**, vol. I, București, Societatea Adevărul, 1994, p. 1609–210; idem, **La poetique ciceronienne de l'histoire**, în „Bulletin de l'Association G. Budé“, Paris, 1988, p. 16 s. u; Gh. Guțu, **Viața și opera lui Cicero. Studiu introductiv la Cicero, Opere alese**, București, 1973, p. 5–63; M. Paraschiv, **Studiu introductiv la Cicero, Despre divinație**, Polirom, 1988, p. 5–36; C. Sârbușcă, **Epistola în opera lui Cicero**, teză de doctorat, Iași, 2005; Dan Slușanschi, **Considerații asupra urbanității în epoca lui Cicero**, în „Studii Clasice“ VII, 1965, p. 287–296 T. Weiss, **Acceptația noțiunilor de cultură și erudiție la Cicero**, în „SUC Philologia“ XII, 1969, 1; idem, **Opoziția între gloria bazată pe commendatio maiorum și gloria câștigată prin virtus la Cicero**, în „SUC Philologia“, XV, 1972, 2.

6
Respect pentru oameni și cărți.

și a pus temelia prozei clasice latine. Cheia de boltă a operei sale este conceptul de *humanitas*, bazat pe libertate și urbanitate¹. Prin modelul de *homo militans*, creator de valori materiale și spirituale, preconizat în scrierile sale, Cicero va deveni un prototip al marilor personalități din Renaștere.

1 Retorica la Roma

Retorica era regina disciplinelor în sistemul de educație umanist și ea reflectă o protoistorie² a comunicării. Primii profesori de retorică de la Roma erau greci. La acești retori se referă edictul³ din anul 161 a. Chr., prin care au fost expulzați din Roma toți filosofilor greci. Retorii greci organizaseră la Roma școli de retorică

1. Dintre lucrurile scrise în bibliografia internațională despre opera lui Cicero, recomandăm: P. Boyancé, *Etude sur l'humanisme cicéronien*, Bruxelles, 1970; K. Büchner, *Cicero*, Heidelberg, 1964; J. Carcopino, *Les secretes de la correspondance de Cicéron*, vol. I și II, Paris, 1947; E. Ciaceri, *Cicerone e i suoi tempi*, vol. I-II, Milano, 1926; P. Grimal, *Cicero*, Paris, 1986; C. Hutchinson, *Cicero's Correspondance. A Literary Study*, Oxford, 1988; L. Laurand, *Cicéron*, Paris, 1935; idem, *Etudes sur le style des discours de Cicéron*, Paris, 1936; M. Lișcu, *Etude sur la langue de la philosophie morale chez Cicéron*, Paris, 1930; idem, *L'expression des idées philosophiques chez Cicéron*, Paris, 1937; R. D. Meyer, *Literarischen Fiction und historischer Gehalt in Cicero, De oratore*, Stuttgart, 1970; C. Nicolet și A. Michel, *Cicéron*, Paris, 1961 și *L'humanisme cicéronien et la fin de la République* în vol. *Rome et nous*, Paris, 1976; R. Monsuez, *Le style epistolaire de Cicéron et la langue de la conversation*, în „Annales de Faculté de Lettres de Toulouse”, 1935, p. 97–120; U. Pötter, *Animus accusatorius. Anklage und Verteidigung als Menschliche Verhaltensweisen in Cicero Schriften*, Freiburg, 1967; M. Rambaud, *Cicero et histoire romaine*, Paris, 1952; C. Saggio, *Cicerone dalle sue lettere*, Milano, 1935; E. G. Sihler, *Cicero of Arpinum. A political and literary biographic*, London, 1914

2. R. Barthes, *Investigaciones retoricas. L'antiqua rhetorica. Ajudamemoria*, Buenos Aires, 1974, p. 10.

3. Textul edictului se află la Suetonius, *De gramaticis et rhetoribus*, 25. Despre retorică greacă la Roma, v. G. Kennedy, *The Art of Rhetoric in The Roman World*, Princeton, 1972 passim și M. Winterbotton, *Declamation Greek and Latin*, în *Ars rhetorica antica e nova*, Genova, 1983, p. 57–76.

divizate pe clase de vârstă. Se practicau exerciții sub formă de *suasoriae* (dizertații în gen deliberativ) la clasele de începători și *controversiae* (dizertații în gen judiciar) la clasele de avansați. Suetonius în *De Gram.* 26 afirmă că primul profesor de retorică latină a fost Plocius, în prima decadă a secolului I a. Chr. Cicero mărturisește că aristocrația romană prefera școlile grecești în care *doctrina* și *humanitas* se îmbinau mai potrivit pentru formarea tinerilor (v. *De Oratore* III, 93). În aceste școli, grecești sau romane, se instruia generația lui Cicero.

Cel mai vechi tratat de retorică scris în limba latină, cunoscut astăzi, este *Rhetorica ad Herennium*. Paternitatea acestui tratat, care datează din anii 86–80 a. Chr., a fost mult discutată. Exegeții l-au atribuit, secole de-a rândul, lui Cicero, dar în secolul al XIX-lea, unii filologi au pledat, fără succes, pentru paternitatea lui Cornificius. Receptarea acestui tratat în cultura occidentală a fost benefică¹.

2 Atic și asianic

În vremea lui Cicero, două curente² opuse stăpâneau elocința: *asianismul* și *aticismul*. Asianismul se consolidase în imperiul elenistic după moartea lui Alexandru Macedon. Oratoria greacă aticistă, cu model în Lysias, transferată la Alexandria și Pergam, s-a modificat în raport cu spiritul și psihologia orientală. Discursul aticist, sobru și elegant, fără figuri de stil, este înlocuit cu discursul asianic, rafinat, emfatic, împodobit. În oratoria asianică, întâlnim două diviziuni: una reprezentată de Hegesias din Magnesia, moderată, și alta de Theodoros din Gadara, exagerată. Orientarea din urmă, cu succes public, a fost ironizată, iar corifeul ei, în ciuda popularității sale, a fost numit „preot al lipsei de bun simț“.

1. J. Murphy, *Rhetoric in the Middle Age*, Berkeley, 1974; idem, *Renaissance Eloquence. Studies in the Theory and Practice Rhetoric*, Berkeley, 1983.

2. Pentru aceste școli oratorice v. V. Wilamowitz-Moellendorf, *Asianismus und Atticismus* în „Hermes“ XXXV, 1900, p. 1–52, dar și studii mai vechi: Erwin Rhode, *Die asianische Rhetorik und zweite Sophistik*, în „Rh. Mus.“, LXI, 1886, p. 170–190 și Georg Ammon, *Asianismus und Atticismus*, în „Bericht über die Litteratur zu Ciceros rhetorischen Schriften“, în JAWCV, 1900, p. 203–258. Un studiu de referință mai nou: E. Castorino, *L'atticismo nel evoluzione del pensiero di Cicerone*, Catania, 1952.

Respect pentru oameni și cărți

Theodoros¹ din Gadara supraslucita patosul, ornamentele, cultiva perioadele arborescente și muzicale, apăsa pe gesticulația exuberantă și pe policromia vocii. Hegesias din Magnesia cultiva patosul echilibrat, tropii moderați, perioade simetrice, gesticulație reținută și vocea muzicală.

La Roma, în vremea lui Cicero, curentul asianic era ilustrat de Q. Hortensius Hortalus (114–50). Acest orator era cult și talentat, un „rege al forului“ care a creat o școală celebră sub influența căreia a crescut și Cicero. Curentul aticist, fără succes în for, cum spune însuși Cicero, în lucrările sale de retorică, avea ca reprezentanți de seamă pe C. Licinius Calvus și D. Iunius Brutus. Aticiștii apăseau pe logica ideilor și claritatea stilului, ignorând afectele, evitând podoabele, utilizând paratixa și fraza scurtă și viguroasă. Oratori celebri, contemporani cu Cicero, sunt Pompei, impozant și solemn, Caesar, dinamic și maiestuos, Antonius, vehement și patetic, Cato, luminos și energetic. Pe aceștia nu-i putem încadra cu certitudine în curentele retorice ale vremii, întrucât nu s-au păstrat discursurile lor. Știm că în această perioadă s-a afirmat și Ortensia, prima femeie orator, care a pledat într-un discurs contra impozitului pe bijuterii.

În raport cu direcția oratorică asianică și cea aticistă, Cicero a creat o nouă orientare care reprezintă o sinteză a virtuților asianice și atice. Această nouă direcție se numește rhodiană, în memoria lui Molon din Rhodos, care a modelat excesele oratorice ale lui Cicero în perioada când se afla la studii în Grecia. Prin această nouă direcție oratorică, Cicero consolidează clasicismul prozei literare latine. Peste secole, canoanele atic și asianic vor sta la baza clasicismului și romantismului european.²

3 Lucrări de retorică

Cicero este un important deschizător de drum. El a transplantat

1. Pentru cunoașterea doctrinei lui Apollodoros din Gadara v. studiul fundamental scris de Demetrio Marin, **Apollodorei e Theodorei. Storia della controversa**, în „Annali della Faculta di Lettere e Filosofia“, vol. VI, Bari, 1960 dar și Martin Schanz, **Die Apollodereer und die Theodoreer**, în „Hermes“, XXV, 1890, p. 36–54.

2. Despre receptarea aticismului și asianismului în cultura europeană v. Tudor Vianu, **Manierism și asianism** în „Studii de literatură universală și comparată“, București, 1963, p. 611–620 și Gustav Rêne Hocke, **Lumea ca labirint – Maniera și mania în arta europeană (1520–1650)**, trad. de Victor Adrian, București, Meridiane, 1973.

la Roma doctrina retorică aristotelică¹, imprimându-i însă o pecete romană. Cicero a cultivat, cu precădere, retorica discursului, nu retorica cuvântului, subordonând-o mereu valorilor cetății. Lipsa unor tratate de retorică în literatura latină l-a determinat pe Cicero să scrie lucrări cu acest profil încă din tinerețe. Răspunde astfel la un orizont de așteptare² în care romanii se înflăcărau pentru studiul elocinței (*dicendi studio flagraverunt*, D. O. 1, 4).

Lucrările de retorică ale lui Cicero, șapte la număr, au fost scrise în trei perioade distincte: I. perioada tinereții, circa 86–80 a. Chr., când a redactat minitratatul **Libri rhetorici** sau **Artis rhetoricae libri**, și, după unii exegeți, tratatul **Rhetorica ad Herennium**; II. perioada maturității, circa 56 a. Chr., când a scris celebra sa lucrare de retorică **De oratore**, precum și numeroase lucrări de filosofie și III. perioada șenețuții între 46–44 a. Chr., când Cicero a redactat capodoperele sale de retorică **Orator** și **Brutus** <*sive de claris oratoribus*>, dar și opere minore: **Partitiones oratoriae**, **De optime genere oratorum** și **Topica**. Trilogia **De oratore**, **Brutus** și **Orator** sunt capodopere ciceroniene și **opera maiora** în istoria retoricii europene.

Lucrarea **Libri rhetorici** sau **Artis rhetoricae libri** din care cunoaștem doar 2 cărți, este un compendiu care se referă la *inventio*. Aici, Cicero sintetizează note din operele lui Platon și Aristotel. Metoda sa de lucru este deschisă „sociologiei retoricii“ și „antidogmatismului Noii Academii“. Dezvăluind metoda sa de lucru, Cicero spune că a procedat ca pictorul Zeuxis care, ca să picteze pe Elena, a luat ca model fetele frumoase din Crotona. Mai târziu, în **De**

1. M. A. Grant, **The ancient rhetorical theories of the laughable. The Greek rhetoricians and Cicero**, Madison, 1924.

2. Dintre studiile referitoare la tratatele de retorică ale lui Cicero, selectăm următoarele: C. Causeret, **Etude sur la langue de la rhetorique et la critique littéraire dans Ciceron**, Paris, 1986; V. Cuheval, **Ciceron orateur**, Paris, 1901; A. Desmouliiez, **Sur la polemique de Ciceron et des attiscistes** în „Revue des Etudes Latines“, 50, 1952, p. 168–185; L. Laurand, **L'art oratoire de Ciceron: théorie et pratique**, în „Les Etudes Classiques“, 1932, p. 381–387; D. Leeman, **Orationis ratio. Teoria e practica stilistica degli oratori, storici e filosofi latini**, Bologna, 1974; M. Orban, **Rehabilitation de la parole dans De Oratore de Ciceron**, în „L'antiquité classique“, 1950, p. 27–44; Riposati B., **Studi sulla topica di Cicerone**, Milano, 1947; A. Rostagni, **Risonanze dell'estetica di Filódemo in Cicerone**, în „Atene e Roma“, 1922, p. 22–44 și C. Zander, **Eurytmia Ciceronis**, Leipzig, 1914; R. H. Schulte, **Orator. Untersuchungen uber das Ciceronianische Bildungsideal**, Frankfurt, 1953.

Respect pentru oameni și cărți

Oratore 1, 5, 2 judecă sever această lucrare de tinerețe, așa cum va proceda și Quintilian în *Inst. Orat.* 3, 1, 20. Să reținem însă că Cicero, încă de acum, manifestă deschidere spre filosofie, psihologie, sociologie și cultivă relativismul neocademic la care aderase din tinerețe.

Tratatul **De Oratore** îmbogățește teoria elocinței cu idei noi. A fost scris în epoca maturității, circa 56 a. Chr., când autorul dobândise conștiința valorii sale în elocința latină. Acest tratat are trei cărți și se desfășoară sub forma unei conversații între interlocutori de prestigiu ca Antonius, Crassus, Scaevola, Strabo ș. a. Conversația e axată pe trei teme: 1. formația oratorului, 2. arta retorică și 3. stilul oratoric. În introducere, Cicero dezvăluie esența gândirii sale oratorice. El consideră elocința ca regină a științelor și artelor. Aceasta presupune *ingenium*, *doctrina* și *exercitatio* sau, cu alți termeni, *natura*, *ars* și *usus*. Prin îmbinarea acestor acte, oratorul ajunge la performanță. În cartea I, Cicero se ocupă de formarea oratorului. Crassus pledează pentru modelul unui orator cult, orientat în filosofie, istorie, drept, literatură. Antonius susține însă un punct de vedere opus, anume că nu cultura, ci talentul și practica formează un mare orator. În cartea a II-a, Cicero se referă la diviziunile oratoriei și prezintă genurile oratorice – judiciar, politic, demonstrativ – și părțile elocinței: *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* și *pronuntatio*. În cartea a III-a, Cicero se ocupă de stilul oratoric. Acesta trebuie să aibă virtuți multiple: claritate, abundență, puritate, proprietate, conveniență, demnitate, să îmbine expresivitatea lingvistică cu cea extralingvistică și să ducă, în ultimă instanță, la concilierea dintre real și ideal.

Acest dialog este reprezentativ pentru elocința latină. Susține teza împletirii talentului cu un larg orizont de cultură, relevă importanța eticii în oratorie și recomandă modelul unui orator *sapiens* și *eloquens*, format printr-o pedagogie care îmbină normele teoretice cu modele istorice reale.

Lucrare semnificativă pentru doctrina elocinței în opera lui Cicero este și tratatul **Brutus** <**sive de claris oratoribus**>, scris în a 46 a. Chr., sub forma unei conversații între Cicero, Brutus și Atticus. Subtitlul <**sive de claris oratoribus**> a fost adăugat, în anul 1531, de Flavio Biondo. Mobilul acestui tratat este de ordin polemic. În anii 50 a. Chr., se maturizase la Roma curentul aticist, practicat de Brutus și Calvus, opus curentului rhodian, cultivat de Cicero. În **Tratatul Brutus**, Cicero scrie o istorie a elocinței romane. Dialogul începe cu elogiul marelui orator Hortensius (1–2). După o rapidă prezentare a elocinței grecești, Cicero scrie o lungă istorie

a elocinței latine. Menționează peste 200 de oratori, cu caracterizări subtile și variate. El relevă, în ultimă instanță, că evoluția elocinței romane justifică modelul său retoric rhodian. Cicero elaborează astfel canonul clasicismului european care se bazează pe „aticism lărgit“.

Altă lucrare importantă, scrisă tot în anul 46 a. Chr., este **Orator**. În acest tratat, Cicero reliefează chipul ideal al oratorului, *summus orator*, similar cu prototipurile lui Platon. Acest model se află în mintea sa, așa cum frumusețea ideală se afla în spiritul lui Fidias, când a sculptat pe Jupiter și Minerva, fără să fi avut modele concrete. Cicero subliniază și aici importanța filosofiei în formarea oratorului (logica oferă argumente, etica dă substanță mesajului, iar estetica îi conferă expresivitate). Tot în acest tratat, Cicero formulează teoria celor trei stiluri (*genera dicendi*) și relevă trăsăturile stilului înalt (*genus grande*), mediu (*genus medium*) și simplu (*genus tenue*). Oratorul ideal evită extremele și cultivă conveniența. Cicero polemizează cu neoaticii și cu asianiștii și face un elogiu vibrant lui Demostene. Oratorul trebuie să știe *ce să spună, unde să spună și cum să spună*, adică să de ocupe de *inventio*, *dispositio* și *elocutio*. Oratorul, ca și poezii, dispune de cele trei registre stilistice, dar le subordonează funcției tripartite a discursului: *probare* (să dovedească), *conciliare* (să obțină simpatie) și, în sfârșit, *movere* (să convingă). Partea finală a tratatului se ocupă de *numerus*, „ritm“ și de *clausula*.

Tratatul **Orator** are merite remarcabile pentru că reflectă puterea de asimilare a modelelor grecești și modalitatea de adaptare la materialul latin. Cicero este primul care prezintă detaliat registrele stilistice și, îndeosebi, ritmul și muzicalitatea discursului oratoric.

Altă lucrare de retorică este dialogul **Partitiones oratoriae**, scris în 46 a. Chr., tradus de noi, pentru prima dată în limba română, în această carte. Este un manual de retorică, fără pretenții literare, dar complet și util pentru inițierea în arta retoricii. A fost scris ca îndreptar pentru fiul său Marcus care urma să plece la studii superioare la Atena. Peste doi ani, în anul 44 a. Chr., Cicero a redactat o prefață cu titlul **De optime genere oratorum** la traducerile sale din limba elenă, anume **Despre coroană** de Demostene și **Despre ambasadă** de Eschines. În această prefață pe care am tradus-o, de asemenea, în premieră, în acest volum, Cicero disociază critic stilul lui Demostene, modelul său, stilul lui Lysias, și susține împletirea dintre talent și cultură.

Ultima sa lucrare de retorică, scrisă tot în anul 44 a. Chr., este **Topica**. Această lucrare este un ghid profesional, alcătuit din

Respect pentru oameni și cărți

memorie, după lucrări ale lui Isocrate și Aristotel. Conține sfaturi practice pentru descoperirea și ordonarea argumentelor oratorice în lumea judiciară. Cicero distinge două categorii de *topoi*: unele interne, descoperite în proces, și altele externe, găsite în afara cauzei. Ilustrarea acestor *topoi* este făcută cu exemple din domeniul jurisprudenței. Prin corelațiile dintre gândire și expresie și dintre filosofie și retorică, această lucrare poartă pecete ciceroniană.

4 Probleme controversate

Tratatele de retorică ciceroniene prezintă probleme retorice controversate atât la greci cât și la romani. Aceste probleme importante le întâlnim, cu precădere, în triada tratatelor scrise la maturitate: **De oratore**, **Brutus sive de claris oratoribus** și **Orator**.

Cicero disociază obiectul retoricii de obiectul altor științe și o definește ca artă de a vorbi convingător și potrivit cu subiectul oricărui discurs: „*Phisica ista ipsa et quae paulo ante mathematica et ceterarum artium propria posuisti scientiae sunt eorum qui illa profitentur; illustrari autem oratione si quis istas artis velit ad oratoris ei confugiendum est facultatem. Neque enim, si Philonem illum architectum, qui Atheniensibus armamentarium fecit, constat perdiserte populo rationem operis sui reddidisse, examinandum est architecti potius artificio disertum quam oratoris fuisse.*“ (**De oratore**, I, XIV, 61–62)

„*Fizica însăși și matematica și toate obiectele particulare ale celorlalte discipline despre care ai vorbit mai înainte sunt științe ale acelor care le profesază. Dar dacă cineva ar voi să le facă să strălucească prin felul expunerii ar trebui să alege la ajutorul unui orator. Căci dacă e lucru dovedit că Philo, arhitectul care a făcut ateniilor un arsenal, a ținut poporului o dare de seamă asupra operei sale cu multă elocință, trebuie să înțelegem că a vorbit frumos, mai degrabă, datorită cunoștințelor sale de orator decât de arhitect.*“

Problema formării unui orator ideal este susținută de Cicero în mod polemic. Unii teoreticieni socoteau că talentul e suficient pentru un bun orator, iar alți teoreticieni considerau că numai învățătura crește oratorul bun. Cicero afirmă că obiectul trebuie să aibă, deopotrivă, talent și cultură.

„*Sic igitur, inquit, Crassus, naturam primum atque ingenium ad dicendum adferre maximam; neque vero istis, de quibus paulo ante dixit Antonius, scriptoribus artis rationem dicendi et viam, sed*

naturam defuisse. Nam et animi atque ingeni celeres quidam motus esse debent qui et ad excogitandum acuti et ad explicandum ornandumque sint uberes et ad memoriam firmi atque diuturni; et si quis est qui haec putet arte accipi posse, quod falsum est; praeclare enim res se habeat, si haec accendi aut commoveri arte possint; inseri quidem et donari ab arte non possunt; omnia sunt enim illa dona naturae, quid illis dicam, quae certe cum ipso homine nascuntur: linguae solutio, vocis sonus, latera, vires, conformatio quaedam et figura totius oris et corporis.“ (**De oratore** I, XXV, 113–114)

„*Eu așa cred, zice Crassus, că în primul rând natura și talentul aduc cea mai mare forță în arta vorbirii. Într-adevăr, scriitorilor despre care a vorbit mai înainte Antonius nu le-a lipsit cunoașterea tehnicii artei de a vorbi, ci talentul. Căci trebuie să existe mișcări repezi ale sufletului și ale firii oratorului, ascuțite la gândire și bogate în explicații și în podoabe ale vorbirii, dar și o memorie puternică și îndelung păstrătoare. Dacă cineva consideră că toate aceste calități se pot dobândi prin învățarea meșteșugului este un lucru fals; căci ar fi minunat dacă aceste însușiri s-ar aprinde prin învățătură, dar nu pot fi sădite în om și datorite de învățătură, căci toate sunt darurile naturii – ce să mai vorbesc despre ele – care se nasc odată cu omul, anume o limbă sprintenă, o voce răsunătoare, plămâni puternici și întreaga conformație a feței și a corpului.*“

Personalitatea oratorului ideal este, în concepția lui Cicero, foarte complexă: „*In oratore autem acumen dialecticorum, sententiae philosophorum, verba prope poetarum, memoria iuris consultorum, vox tragoedorum, gestus paene summorum actorum est requirendus. Quam ob rem nihil hominum genere rarius perfecto oratore inveniri potest.*“ (**De oratore** I, XXVIII, 128)

„*Unui orator trebuie să-i pretindem ascuțimea de minte a logicianului, cugetarea filosofului, exprimare ca a unui poet, memoria juristconsultului, vocea tragediamului și gesturile unor actori celebri. De aceea nu se poate găsi nimic mai rar pe lume decât un orator desăvârșit.*“

Chipul oratorului ideal, *summus orator*, este, în ultimă instanță, un portret robot comparabil cu prototipurile lui Platon.

„*Atque ego in summo oratore fingendo talem informabo qualis fortasse nemo fuit. Non enim quaero quis fuerit, sed quid sit illud, quo nihil esse possit praestantius, quod in perpetuitate dicendi non saepe atque haud scio an numquam in aliqua autem parte eluceat aliquando, idem apud alios densius, apud alius fortasse rarius.*“ (**Orator** II, 2, 7)